

Журнал «Аргонавти» (1918) як артефакт доби.

*Мертвый диск висел над бездной.
Был недвижим купол звездный,
Над уснувшию рекою
Спал воздушный хоровод.
Вдоль безбрежной перспективы
Вдруг промчался всадник дивный,
Воздымая меч высоко.
Развевая алый плащ...¹*

Пореволюційний Катеринослав майорів численними плакатами і афішами... Навесні 1917 р. вождь російського символізму, поет, перекладач, критик Костянтин Бальмонт з успіхом в Комерційному зібранні читав лекцію на тему «Світові генії про кохання» та презентував прихильникам своєї творчості нові поезії. У Великому театрі (колишньому Зимовому) наприкінці 1917 р. з аншлагом відбулася перша гастроль ще невідомого Олександра Вертинського.

За спогадами сучасників, за гетьмана П. Скоропадського на окупованій німцями Україні життя було ситним та дешевим, і тому в місті влітку і восени 1918-го опинилися великі юрби людей. Серед них – гастролери – артисти театру, сінематографу, естради. У серпні 1918 р. у Великому, як повідомлювали афіші, мав бути «лише один вечір інтимного читання невиданих творів і казок відомого письменника графа Олексія Толстого». У вечорі брав участь і талановитий драматичний артист Михайло Тарханов. Саме тут катеринославці вітали зірок німого кіно Віру Холодну, Осипа Рунича, Петра Чардиніна. 25 листопада в театрі співала блискуча Надія Плевицька. Наприкінці літа 1918-го «Колізей» приймав уславленого Всеволода Мейерхольда...

У другій частині трилогії «Хождение по мукам» – романі «Восемнадцатый год» О. Толстой відтворив живописну картину міста, в якому Вадим Петрович Роцин розшукував Катю: «Беспощадно жгло сонце. Множество пестрого народу шуміло и толкалось на двойных аллеях под пышными ясенями Екатерининского проспекта. Звенели ободранные трамвайчики. До войны здесь создавалась новая столица Южной Ужной Украины. Война приостановила ее рост. Сейчас под властью гетмана и охраной немцев город снова ожил,

¹ Красносельский А. Мертвый город

но уже по-иному: вместо контор, банков, торговых складов открывались игорные дома, меняльные лавки, шашлычные и лимонадные; деловой шум и торговое движение сменились истерической суетой продавцов валюты, бегающих с небритыми щеками, в картузиках на затылке, по кофейным и перекрестках, выкриками непонятного количества чистильщиков сапог и продавцов гуталина – единственной индустрии того времени, – приставаниями зловещих бродяг, завываниями оркестриков из симпатичных уголков, бестолковой толкотней праздной толпы, которая жила куплей и продажей фальшивых денег и несуществующих товаров.

В отчаянии от бесплотных поисков, оглушенный, измученный Вадим Петрович присел на скамью под акацией. Мимо валила толпа: женщины, и нарядные и чудные, – в одеждах из портьер, в национальных украинских костюмах, женщины с мокрыми от жары, подведенными глазами, со струйками пота на загримированных щеках; взволнованные спекулянты, продирающиеся, как маньяки, с протянутыми руками сквозь эту толпу женщин; гетманские, трезубцем на картузах, глупо надутые чиновники, озабоченные идеями денежных комбинаций и хищения казенного имущества; рослые и широкоплечие, с воловьими затылками, гетманские сечевик, усатые гайдамаки в огромных шапках с малиновым верхом, в синих, как небо, жупанах и в чудовищных, с мотней шароварах, по которым два столетия тосковали самостийные учителя гимназий и галицийские романтики. Плыли в толпе неприкосновенные немецкие офицеры, глядевшие с презрительной усмешкой поверх голов...»²

Чому наведений уривок саме з цього твору, а не з інших, таких як роман В. Чапленка «Українці» або В. Підмогильного «Третя революція» (але там уже Махно захопив Катеринослав)? Тому, що ці твори написані тими, хто вболівав за самостійність України та українське культурне відродження на відміну від О. Толстого, який ідейно та творчо був споріднений на той час з білогвардійським рухом та представниками російського символізму – «аргонавтами», серед яких найбільш яскравими були Олександр Блок, Андрій Бєлий, Валерій Брюсов, Костянтин Бальмонт, Дмитро Мережковський та інші. Російський символізм (декаданс) надихала філософія Володимира Соловйова. В'ячеслав Іванов у листі до О. Блока писав, що «Соловьёвым мы таинственно крещены». За джерело натхнення для російських символістів часто слугував образ Святої Софії: Софія Соловйова водночас і старозавітна премудрість, і платонівська ідея мудрості³, і

² Толстой А. Хожение по мукам: Трилогия. Книга первая и вторая. Фрунзе: Киргиз. Гос. Издат.

³ На думку Платона, «істинне буття — це деякі умосяжні та безтілесні ідеї», які й становлять вселенську Софію — мудрість.

Вічна Жіночість, і Світова Душа, «Дева Радужних Ворот» та Непорочна Дружина... О. Блок називав Софію Прекрасною Дамою, Максиміліан Волошин бачив її втілення у легендарній царице Таїах. Псевдоним А. Белого (Б. Бугаєва) передбачав посвяту Вічній Жіночості. Молодшим символистам було співзвучним соловйовське звернення до невидимого, «несказанного» як справжнього джерела буття. Вірш Соловйова «Милый друг» сприймалось як девиз «аргонавтов», як зведення їх ідеалістичних настроїв:

*Милый друг, иль ты не видишь,
Что все видимое нами —
Только отблеск, только тени
От незримого очами?
Милый друг, иль ты не слышишь,
Что житейский шум трескучий —
Только отклик искаженный
Торжествующих созвучий?*⁴

Класичним зразком поетичного декадансу в Росії можна вважати ранні твори В. Брюсова, зокрема, його вірш «Творчество»:

*Тень несозданных созданий
Колыхается во сне,
Словно лопасти латаний
На эмалевой стене.
Фиолетовые руки
На эмалевой стене
Полусонно чертят звуки
В звонко-звучной тишине.
И прозрачные киоски,
В звонко-звучной тишине,
Вырастают, словно блески,
При лазоревой луне.
Всходит месяц обнаженный*

⁴ <http://slova.org.ru/n/simvolizm/>

*При лазревой луне...
Звуки реют полусонно,
Звуки ластятся ко мне.
Тайны созданных созданий
С лаской ластятся ко мне,
И трепещет тень латаний
На эмалевой стене.⁵*

«Творчество» В. Брюсова є, на думку Вл. Соловйова, абсолютно позбавленим сенсу: «Обнаженному месяцу всходит при лазревой луне не только неприлично, – писав він, – но и вовсе невозможно, так как месяц и луна суть только два названия для одного и того же предмета»⁶. На що В. Брюсов на свій захист кореспонденту газети «Новости» відповідав: «Какое мне дело до того, что на земле не могут быть одновременно видны две луны, если для того, чтобы вызвать в читателе известное настроение, мне необходимо допустить эти две луны».

Зроблений нами досить великий вступ до зазначеної теми, доводить, що катеринославські «Аргонавти» з'явилися на потрібному російськомовному та ідейно-мистецькому ґрунті Катеринослава, південного міста колишньої Російської імперії, де зібралися потужні літературно-мистецькі сили, що продовжували за інерцією творити у дусі російського символізму.

Отже, завдяки фінансової підтримки братів Карпасів – синів відомого катеринославського підприємця Мойсея Карпаса в місті Катеринславі почав виходити літературно-мистецький журнал «Аргонавты», що видавався письменником Абрамом Палеем, архітектором Олександром Красносільським та художником-символістом Михайлом Сапожниковим. Метафорично аргонавтами називають сміливих мандрівників, першовідкривачів. Нажаль, вийшло тільки чотири числа журналу: він припинив своє існування через те, що місто захопив Махно. А. Палей мав відношення і до появи в місті літературно-мистецького журналу "Вершины" (1920), у піднаголовку якого значилося «Издание кассы взаимопомощи Екатеринославского университета». Відкривався альманах

⁵ <http://www.stihi-rus.ru/1/Bryusov/179.htm>

⁶ Асадулаева Г. Х. Русская поэзия «Серебряного века» в оценке Владимира Соловьёва. <http://www.jourclub.ru/20/1413/7/>

віршем М. Волошина «Неопалимая купина». «Издавал его студенческий кооператив взаимопомощи, который сумел тогда набрать немало платных объявлений. Это - небольшая тетрадка по размеру как дешевый еженедельник», – згадував А. Палей. 1922 р. в Катеринославі А. Палей видав збірочку з промовистою назвою «Бубен дня», поезії якої правдиво віддзеркалювали драматизм доби:

*Збиты диктом, окна смотрят слепо,
и крыши сорваны, и души холодны,
и жизнь томит, как затхлый холод склепа,
даже сегодня, в ясный день весны.
А мне совсем иная жизнь желанна:
Тревожной преисполненной мечты...*

Цього ж року О. Красносільський у дусі В. Брюсова та К. Бальмонта надрукував дві поетичні збірки: "Семиритменный спектр: Сонеты» та «Огни предвечерий».

У фондах ДНІМ зберігаються ці артефакти доби, а разом із ними три числа журналу мистецтв «Аргонавты», що були віднайдені хранителем Олександром Пестриковим у 2014 р. у ході перереєстрації експонатів:

Аргонавты: журналъ искусствъ. – Екатеринославъ: Издательство «Искусство», 1918. – № 1. – 28 с. – цена в Екатеринославе и Харькове 2 р. 50 к.; в других городах и на станциях железных дорог 2 р. 75 к. Типография Исаакъ Коганъ. Тел. 7–20.

На обгортці малюнок О. Красносільського; угорі автограф проф. Д. І Яворницького (чорнилом). Ілюстровано офортами М. Сапожникова.

КП-112375 / Арх-33728 / 20п/15
28x23x0,4 см

Аргонавты: журналъ искусствъ. – Екатеринославъ: Издательство «Искусство», ноябрь 1918. – № 2. – 28 с. – цена в Екатеринославе и Харькове 2 р. 50 к.; в других городах и на станциях железных дорог 2 р. 75 к. Типография Исаакъ Коганъ. Тел. 7–20.

На обгортці малюнок О. Красносільського; угорі автограф проф. Д. І Яворницького (чорнилом).

КП-112374 / Арх-33727 / 20п/15
28x23x0,4 см

Аргонавты: журналъ искусствъ. – Екатеринославъ: Издательство «Искусство», 1918. – № 3. – 24 с. – цена в Екатеринославе и Харькове 2 р. 50 к.; в других городах и на станциях железных дорог 2 р. 75 к. Типография Исаакъ Коганъ. Тел. 7–20.

На обгортці малюнок О. Красносільського; угорі автограф проф. Д. І Яворницького (чорнилом).

КП-112374 /Арх-33727 / 20п/15

28x23x0,4 см

У журналі брали постійну участь: Д'актиль, Л. А. Блох, С. С. Богатырев, А. И. Белецкий, А. И. Горовиц, Н. В. Глоба, М. И. Дмитриев, С. Заречная, М. Г. Иванов, П. И. Ильин, А. Карпас, А. А. Кланк, Влад. Королевич, А. Красносельский, А. Я. Краков, Г. С. Новополин, А. Ф. Машичев, А. Палей, С. М. Пенский, Лев Пеньковский, В. Н. Покровский, К. И. Попель, Алекс. Прокопенко, М. П. Самарин, А. Е. Спектор, Алексей Толстой, И. Турский, Е. П. Шейнин, А. М. Шепелевский, проф. Ф. И. Шмит, А. М. Федоров, Б. Яновский и другие.⁷

Редагував журнал О. Красносільський. «Аргонавти» мали декілька відділів: літературний, мистецький, музичний, театральний.

Зміст першого числа:

А. Федоров. Мы мечтаем с тобой, как дети... – с. 2

Софья Заречная. Вечерами аметистовыми... – с. 3

Александр Прокопенко. Из глаз ея печаль и пролетевший сон... – с. 3

Ал. Красносельский. Мой храм – с. 4

А. Палей. Россия (посв. Сергею Яблонскому) – с. 5.

Офорт «Царь мрака» худ. М. И. Сапожникова. – с. 6.

Алексей Толстой Синица. Сказание. – с.7-13.⁸

И. Турский. Простое искусство (Вслед юбилею В. Г. Короленко). – с. 14-15.

Офорт М. Сапожникова ... – с. 15

Александр Белецкий. Литература как искусство. – с. 16-18

Офорт худ. М. И. Сапожникова. – с. 19

А. Шепелевский. К дальним берегам. – с. 19-22.

Офорт худ. М. Сапожникова «Гроза». – 23.

М. И. Сапожников. О символическом творчестве в искусстве. – с. 23-24.

Летопись. Памятник Екатерине II в Екатеринославе. – с. 25-27.

Романтик. Письма из Харькова. – 27-28.

Новые книги. «Внешкольное просвещение» (Позашкільна освіта). Харьков, 1918.
№№ 1 и 2. – с. 28.

⁷ Мовою оригіналу.

⁸ Вперше надрукована в альманахові «Епоха», кн. 1. М., 1918.

Крім вже відомих нам О. Красносільського та А. Палея, у першому числі представлені поезії О. Федорова і С. Зарічної, О. Прокопенка.

Олександр Митрофанович Федоров⁹ (6 (18) липня 1868, Саратов — 1949, Софія, Болгарія) — російській поет, драматург, прозаїк. Народився в родині чоботаря. З дитинства лишився сиротою. Навчався в реальному училищі. Мешкав у Москві, Уфі та Одесі. Грав на театральній сцені, працював у газетах. З 1888 р. друкував свої поезії у періодиці. Видав три книжки "Стихотворений" (1894, 1898, 1903), під впливом Івана Буніна - збірку «Сонеты» (1907). Відомий також як автор романів «Степь сказалась» (1898), «Природа» (1906), «Его глаза» (1913); збірників оповідань «Буруны», «Королева» (1910), «Бадера» (1913), «Осенняя паутина» (1917) и др.; пес «Бурелом» (1901), «Катастрофа» (1899), «Старый дом» (1902), «Обыкновенная женщина» (1904); великої кількості фелетонів та статей, а також перекладів поезій А. Тенісона, Дж. Кардучі, А. Негрі, драм Е. Ростана «Сирано де Бержерак», «Принцесса грёз». Для видання Шекспіра за редакцією С. А. Венгерова переклав «Троила и Крессида», поеми «Венера и Адонис», «Лукреция»; низку сонетів. 1911-1913 у Москві видано семитомне зібрання творів Федорова. В Одесі він познайомив Валентина Катаєва з Іваном Буниним. У 1920 емігрував у Болгарію, де викладав російську мову та літературу в гімназіях. Видрукував «Антологию болгарской поэзии» (1924).

У Радянському Союзі перевидавався тільки роман Федорова «Степь сказалась» (Уфа, 1981). Його поетична творчість лишається призабутою. Надрукуємо уривок з його вірша «Мы мечтаем с тобой, как дети,...»:

*Мы мечтаем с тобой, как дети,
Мы, как дети, о том мечтаем,
Чего верно, и нет на свете,
Что на свете зовется раем.*

*Сердце так от тревог устало,
Так постыли слова и лица,
Что ему этой клетки мало,
Где трепещет оно, как птица.*

⁹ <http://liricon.ru/biografii-poetov/fedorov-aleksandr-mitrofanovich>

*Улететь, улететь бы вместе
За моря, на поклон святыне,
Где, как светлый жених невесте,
Сердце верно ночной пустыне.*

*Где, что шаг – волшебство и чудо,
Но доступно все только званьям,
Я тебе подарю верблюда
И пойдём мы в даль с караваном.*

*Будешь ты, как в шатре, качаться
На верблюжьём горбе в палатке.
Будут нам на пути встречаться
То мираж, то оазис сладкий.*

*Всех умнее и всех чудесней,
Ты покажешься им богиней.
И тебя будут славить песней
Многозвездною ночью синей.*

*А с зарей по следам верблюжим,
Мы пойдём к золотым закатам.
Темной ночью я был тебе мужем,
Днем я буду певцом и вожатым.*

Софія Абрамівна Зарєчна (справжнє прізвище Кочанівська, 16 декабря 1887, Одесса — 1967) — російська письменниця, драматург. Закінчила Вищу школу соціальних наук у Парижі в 1904. З 1910 друкувала оповідання, поезії та рецензії у періодиці. Багато творів відноситься до жанру художньої біографії. С. Зарічна — авторка пес «Здравствуй, солнце» (1911), «Грёзы старого замка» (1913), «Невидимая империя» (кінороман, 1929), «На земле» (за нарисами В. Франка «Євреї на землі», 1930), «Безумный год» (про революцію 1848 р. 1935), «Казачок графа Маркова» про художника В. Тропініна (1937), «Квартет» (літмонтаж, 1937), «Сокровища за тремя печатями» (для лялькового театру, 1939), «Весёлый ситец» (1940), «Предшественник» (1949), «Преобразователь жизни» («Мечта», за М. Черншевським, 1950), «Новые люди» (1952) за романом М. «Что

делать?», «Ослушный час» (про М. Чернишевского, 1953), а також романів «Дети декабристов» (1927), «Предшественник» (1950), «Подвиг поколения» (1963), «Повесть о семи днях» (1963), «Трагедия русского Антея» (1966), книжок для дітей. Але ніхто за радянських часів не друкував її «аметістових вечорів»:

*Вечерами аметистовыми
Настежь окна спальни.
Птица поздняя насвистывает
С жалобой печальной.
Ветви свесились ракитовые,
Травы пахнут вяло.
Снова я судьбу испытываю
С горечью усталой.
Сердце мечется окованное
Старой ложью сладкой...
Ах зачем игра рискованная
Там, где нет загадки?..
Вьется бабочка оранжевая,
Задувая свечи.
Разве так встречала раньше бы я
Этот знойный вечер...*

Відомостей про Олександра Прокопенка поки що не вдалося розшукати, а от його вірш з присвятою М. Р. К. говорить про ширість почуттів напевно ще невідомого молодого поета:

*М. Р. К.
Из глаз ее печаль и пролетевший сон
Глядят девически-лукаво и невинно,
Но в перстне у нее тяжелый кабошон,
Слеза прозрачная старинного рубина.

И страсть ее – взволнованно легка,
Певучее крыло во взлете лебедином,
Но ранит не всегда и ласкою рука,
Венчанная томительным рубином.*

Багатогранна постать архітектора, скульптора, художника О. Красносільського (1877-1944) нині є досить відомою, але у колі наших зацікавлень є його поетична творчість, що представлена на шпальтах «Аргонавтов»:

*Я построил свой храм над пучиной,
Над щетиной шумливого леса;
То горит он на солнце лучиной,
То туманной опутан завесой.*

*Я построил свій храм на висотах,
Где дорога к нему так опасна;
Как мираж он горит в позолотах
Дальних путников манит напрасно.*

*Человек не взберется к тем скалам, –
Грозен путь по стремнинам отвесным,
Он доступен лишь диким шакалам
И друзьям моим – птицам небесным.
Вход в мой храм украшают колонны,
Медной броней окованы двери,
Ступеней охраняют уклоны
Из холодного мрамора звери.*

*На полях треугольных тимпанов
Барельефные высек стихия:
«Человек побеждает Титанов,
Человеку подвласна стихия».*

*В этот храм я вхожу обнаженный
С полной вазой пахучих жасминов,
Там уж ждут меня тихие жены –
Изваяния древних эллинов.*

*Красоту их сковал мрамор нежный,
Их тела и безстрастны и живы,*

*Оттого так люблю их мятежно,
Все земное мне кажется лживым.*

*Зажигаю торжественно свечи,
Припадаю к груди Афродиты,
Лобызаю точеные плечи,
Уношусь в огневе зениты.*

*Холод мрамора пью как напиток,
Кровь становится дерзкой и пьяной,
Изнываю от радостных пыток,
Погружаюсь в долины нирваны...*

(Мой храм)

Абрам Рувимович Палей (22 лютого 1893, Катеринослав - 11 січня 1995, Москва) – російський поет, прозаїк, один із представників вітчизняного жанру фантастики. Свого часу дніпропетровському журналісту, письменнику М. Чабану довелося листуватися з А. Палеєм, підсумком чого стали його розвідки про «старейшину советских фантастов».¹⁰

У Полоцьку А. Палей закінчив чотирьохкласне міське училище, у 1908 р. знову з батьками повернувся до Катеринослава. Для продовження освіти його віддали до приватної гімназії Олекси Фовицького (нині помешкання школи 58, кут проспекту К. Маркса та вул. Фрунзе. 1908 р. він дебютував на шпальтах місцевих газет віршами про кохання:

*Не расскажу о трепетном влеченьи,
Моя душа твоей чужда.
О тайне дум, о муке преклоненья
Не расскажу тебе я никогда.
И лишь когда мне слишком станет больно,
И слишком грусть тревогой затомит,
В строке стиха любовь моя невольно
Непонятым намеком прозвучит...¹¹*

У 1913-му А. Палей закінчив гімназію. Переїхав до Швейцарії продовжити освіту в Женевському

¹⁰ <http://www.rulit.me/authors/palej-abram>

¹¹ Южная заря. 1914. январь

університеті. Продовжував співпрацювати з катеринославською «Южной зарей», яку редагував А. Я. Єфімович. Друкував свої «Письма из Женевы», в яких розповідав про життя студентів з Росії; вірші – «Грезы», «Горы», «Я жить хочу». Приїхавши додому на літні вакації у 1914 р., він вже не мав можливості повернутися до Женеви - почалася перша світова війна. «На протяжении 1910-х гг. в доме Лившица по Провиантской работало несколько приличных торговых заведений: Н. Фиалкова, наследников Н.М. Либермана, М.И. Литвинова, Г.И. Брикер. Не пустовали и квартиры второго и третьего этажей, хотя жильцы их, кроме одного, практически неизвестны. Студент Женевского университета Абрам Рувимович Палей поселился в квартире №2 в 1915г., после того, как из-за войны вынужден был прервать обучение.»¹² Навчаючись 1918 –1922 рр. в Катеринославському ВІНО, А. Палей, за словами М. Чабана, із вдячністю згадував свого педагога, відомого російського мовознавця О. Пешковського, який був учителем і В. Чапленка.

В Катеринославі продовжував співпрацювати з «Приднепровским краем», «Екатеринославской мыслью». У першому числі «Аргонавтів» був надрукований вірш «Россия», присвячений О. Пушкіну:

(посв. Сергею Яблоновскому)

*Над грозной бронзой Фальконета,
Над мерно льющейся Невой,
Витает светлый дух Поэта,
Неуловимый, но живой.*

*В лице луны все те-же знаки,
Все та-же выщербленность плит,
И так же царственный Исаакий
В пространство куполом глядит.*

*Тяжка, упорна и сурова,
Напоминанье и укор,
Скульптура князя Трубецкого
Томит и давит так же взор.*

*Все та же шпига позолота,
Такой же редкий блеск лучей,*

¹² Валентин Старостін – начальник інформаційного центру МГО «Інститут Україніки».

*И тот же вихор – кони Клодта,
И тот же белый свет ночей.*

*Но умирает город пышный,
И с перекошенным лицом
Уже проходит смерть неслучно
Над засорившемся торцом.*

*И, поднимая тяжкий молот,
Неся позора глубину,
Дробят Безумье, Злость и Голод
Ожесточенную страну.*

*Я верю в светлый дух России:
Она бессмертна и сильна.
Ни перед чем не склонит выи
Моя великая страна,
Страна безмерности потерь,
Но миру давшая поэта,
Чей дух витает и тепер
Над грозной бронзой Фальконета.*

Як бачимо, поети-аргонавти наслідували класичні традиції у своєму віршотворенні. Після виходу збірки поезії «Бубен дня», – як писав М. Чабан, – «окрыленный Абрам Палей в 1922-м переезжает в Петроград, где присоединяется к группе «неоклассиков», знакомится с имажинистами и до последних дней хранит книжечки некоторых из них. Экспериментирование со стихом помогало им овладеть техникой стиха - так что нет худа без добра. Вспоминая о «неоклассиках», А. Палей признавался: «Я вступил в эту группу в Петрограде - а зачем, сейчас никак не пойму. Скорее всего из желания как-то примкнуть к литературному процессу...». Однако вскоре А. Палей оставил поэзию, всецело переключившись на прозу, приключенческую и фантастическую. В 1927 году в «альманахе приключений» выходит его «Война золотом», в 1928-м в «Библиотеке «Огонек» - фантастическая повесть «Гольфштрем», в том же году – «Литературные портреты». Фантастический роман «Планета КИМ» увидел свет в Харькове в 1930 году, в Москве тогда же вышла книжка «Человек без боли». В 1937-м в Москве напечатаны его научно-фантастические

рассказы, в «Библиотеке приключений» в 1948 году увидела свет научно-фантастическая повесть «Остров Таусена», а в 1968-м – книга «В простор планетный». С 1935 года Абрам Палей был членом Союза писателей.

В последнем своем письме летом 1994-го он подводил итог сделанному им в литературе: «Сообщаю Вам подробно и возможно полнее о моем литературном «наследии»: Четыре неопубликованных романа в машинописи, из которых один я бракую самостоятельно, а другой забракован при содействии А. М. Горького. Три моих изданных романа (повести), из которых я рекомендую к переизданию только «В простор планетный». Несколько повестей, из которых могу рекомендовать к переизданию только «Человек без боли», а также повести «Эмиль Рошфор» («Огненный шар»), опубликованную в «Мире приключений», и «Апрельскую рыбку», принятую там же и до сих пор еще не опубликованную. Машинописную копию книги «Встречи на длинном пути», второе издание. Полностью подготовленную машинописную копию второй части воспоминаний «Кольцо царя Соломона».

И этим не исчерпывается его творческое наследие. Автор подготовил сборник рассказов. В его наследии также множество опубликованных и неопубликованных стихов, статей на литературные и другие темы. Как видим, наследие Абрама Палея довольно обширно и далеко не полностью опубликовано. Однако он трудился до последнего. А 12 января 1995 года «Московский комсомолец» сообщил о том, что «11 января 1995 года на 102-м году жизни скончался современник Герберта Уэллса, патриарх советской фантастики, старейший писатель-фантаст на планете Земля Абрам Рувимович Палей».¹³

Явищем цієї доби безперечно була постать художника-символіста **Михайла Івановича Сапожнікова** (27 вересня 1871, Саратов — 1937, Катеринослав). Багато років дослідженню творчості М. Сапожнікова та його популяризації присвятив мистецтвознавець В. В. Куличихін (ДХМ). Наукове значення мають і розвідки з цієї теми О. М. Світличної, ст. викладача кафедри «ОМ і дизайну» ДНУ¹⁴, матеріали яких ми й використовуємо тут.

Після закінчення Імператорської академії мистецтв Сапожніков у 1895 р. протягом року подорожував Німеччиною: побував в Берліні, Дрездені, Мюнхені, містах, які на той час були одними з провідних осередків експресіонізму в Європі. Новонароджений авангардний напрямок в мистецтві був протигаю реалізму та імпресіонізму, завданням якого було показати емоційне вираження дійсності замість зовнішнього зображення, мовою символізму, метафоричності та виразної стилізації від майже

¹³ <http://www.rulit.me/authors/palej-abram>

¹⁴ Світлична О. М. СИМВОЛІЧНА ТВОРЧІСТЬ МИХАЙЛА САПОЖНІКОВА. *Вісник ХДАДМ*. 2008. № 12. С. 129-130.

примітивної до занадто примхливої. Особливою активністю відзначалося мистецьке життя Мюнхена. Саме у Мюнхені в 1896 р. було засновано журнал «Jugend», який дав назву стилю «Jugendstil» і навколо якого гуртувалась молода генерація митців, що прагнули втілити нове відчуття і сприйняття світу у нових мистецьких формах. Завдяки великій кількості міжнародних та місцевих виставок та популяризації нового мистецтва сторінками численних мистецьких журналів, Мюнхен на тривалий час став одним із «законодавців» європейського мистецтва. Саме знайомство з європейським мистецтвом, скоріше за все, мало визначальний вплив на характер мистецької мови Сапожнікова.

Після подорожі Європою, митець оселився в місті Павлограді (1896 – 1907) Катеринославської губернії, де разом із друзями художником Б. Смірновим та майбутнім відомим письменником С. Сергєєвим-Ценським заснував гурток любителів мистецтва, а з 1907 р. переїхав до Катеринослава, де і працював наступні тридцять років.

Працюючи у різних видах образотворчого мистецтва, він створив серію реалістичних живописних жіночих портретів, серед яких виокремлюється «Портрет Віри Холодної», численні пейзажі, жанрові картини (вже за часів радянської влади), в яких прагнув до розв'язання складних живописно-пластичних проблем та багато графічних творів (ліногравюра, офорт, плакат, тощо). Про його роботи, виконані в реалістичній манері, друкувались схвальні відгуки у місцевій пресі. Зокрема, на катеринославській виставці 1913 р. Воскресенським було зауважено, що «особливо добрим письмом вирізняється його великий етюд – оголена жінка зі спини, (...) а картина «Перший сніг» є, здається, найкращим пейзажем на виставці. (...) Сірий тон всіх кольорів цієї картини, як найліпше підходить до загального враження якоїсь меланхолії та смутку, якими віє від засипаної снігом огорожі великої садиби з самотнім деревом, що стоїть вже без листя»¹⁵.

Події революції 1905 р. сприяли розвитку художника як символіста. Перша серія символістичних картин у лютому 1917 була презентована у Санкт-Петербурзі в залах Академії мистецтв. Жовтнева революція, визвольні змагання дали поштовх для створення другої серії. У цей час Сапожников, будучи членом Художньої комісії Катеринославського наукового товариства, плідно працював як педагог та громадський діяч. Зокрема викладав малювання, каліграфію, читав лекції з історії мистецтв на робітничому факультеті, що знаходився у приміщенні художнього музею, одним із засновників якого власне був М. Сапожников.

У 1918 р. він був художнім редактором журналу «Аргонавты», в якому друкувалися його графічні твори та теоретичні статті з мистецтва символізму. Перше число було оформлене його офортами: «Сага» (1с.); «Царь мрака» (6 с.); офорт без назви (15 с., зображено лісових німф); офорт без назви (с. 19); «Гроза» (с. 23). «Художник був переконаний, що найвищим ступенем мистецтва є

¹⁵ Воскресенський. Виставка картин. *Южная заря*. 1913. 1 мая. № 2062. С. 3.

символізм, тому що він потребує певної активної особистої творчості не тільки від митця, а й від глядача, який таким чином продовжує творчість художника, залучає власні інтелект, індивідуальність, уяву, «спроможність наповнити символічний образ тим чи іншим змістом і в залежності від цього отримати ті чи інші переживання та настрої».¹⁶

Тож на його думку, символізм, активуючи асоціативне мислення глядача, постає більш демократичним, ніж реалізм. Проте, за спогадами Марії Котляревської, яка на початку 1920-х р. відвідувала приватну художню студію Михайла Сапожнікова в Катеринославі, «митець спрямовував увагу молоді на вивчення природи, яка і формує міцне підґрунтя для оселі уяви».¹⁷ За його переконанням, реалізм – це всього лише зовнішня форма, а символізм – це внутрішній зміст форми, ритм, що з'єднує кожного зі Всесвітом і який кожен глядач інтерпретує по-своєму. Подібна позиція митця ріднить його з поглядами М. Волошина, який зазначав, що символізм існує лише у взаємозв'язку з реалізмом. Реальність скороминуща, символ, що узагальнює конкретне, – вічний. Для М. Волошина бути символістом означало в буденному житті вбачати один із виявів гармоній світу. Тому, на його думку, «художник – передусім музикант. Він пізнає закони життя, тобто гармонію його, незалежно від особистого прийняття чи не прийняття світу», а мистецтво спричинює пошук «тих внутрішніх законів, за якими вибудовується життя і за якими виростає дух»¹⁸ Для М. Сапожнікова символізм мистецтва, побудованих на ритмах, – це «священні ланцюги, які з'єднують нас із всесвітом, це звуки великої животворної симфонії Космосу і якими б глухими та неясними не були ці звуки, вони відчиняють завісу реальності та приєднують нас до Першооснови всього. Твори, в яких закарбовані ритми в символах, є формою релігійного спілкування з Творцем, це співи незначного Великому, кінцевого Вічному, обмеженого Безкінечному».¹⁹

У 1920-30-і рр. художник створив багато краєвидів, які зображають різні куточки Катеринослава (Дніпропетровська), що наразі має історичне та мистецьке значення.

Близько 200 творів Сапожнікова потрапило до ДХМ у 1968 р. від сина художника. 2006 міські краєвиди митця експонувалися в літературному музеї на виставці, присвяченій В. Підмогильному; 2009 р. на виставці «Модернізм у культурному просторі Придніпров'я» – деякі роботи з символістської серії. У серпні 2014 р. в ДХМ відбулася виставка «Таинственный мир Михаила Сапожнікова». Останнім часом твори художника експонувалися на виставках в Національному художньому музеї України, Національному культурно-художньому і музейному комплексі «Мистецький Арсенал» (Київ).

Заслуговує на увагу і постать **Олексія Миколайовича Толстого**, зокрема його зв'язок з

¹⁶ Сапожніков М. И. О символическом творчестве в искусстве. *Аргонавты*. 1918. № 1. С. 23-24.

¹⁷ Старюк Н. Скорботна і невтомна. *Образотворче мистецтво*. 2003. №3. С. 57.

¹⁸ Волошин М. Леонид Андреев и Федор Сологуб. *Русь*. 1907. № 340. 19 декабря. С. 444-446.

¹⁹ Сапожніков М. И. О символическом творчестве в искусстве. *Аргонавты*. 1918. № 2. С. 24.

«Аргонавтами». Цікавим є дослідження О. Толстої: «Оставив семью в Одессе, Толстой и Бунин уезжают в турне. Уже в конце сентября они отправляются в гастрольную поездку с литературными чтениями. Маршрут первоначально включал Киев, Херсон, Екатеринослав, Елисаветград и Николаев. Однако по причинам, нам неизвестным, в Киеве Бунин появляется без Толстого и выступает там вместе с С. Юшкевичем, своим давним знакомым; Толстой же вместо Киева снова направляется в Харьков в компании А. М. Федорова – к разочарованию харьковчан, ждавших Бунина. Более того – он читает те же самые рассказы, что и в августе. Приходится предположить, что Толстой и Бунин внезапно поссорились, и ссора спутала Толстому все планы. Харьковчане были весьма недовольны повторением слышанного, сочинения Федорова также не произвели на них особого впечатления. Впрочем и во всех остальных городах, которые посетил Толстой, он читал те же вещи, что и в Харькове.

Эта вторая харьковская «гастроль» Толстого документирована: 27-го сентября 1918 года в харьковской газете «Южный край» было помещено объявление о вечере известного писателя Александра Митрофановича Федорова (вместо «заболевшего» И. А. Бунина) и известного писателя гр. Алексея Толстого. 29 сентября 1918 года в той же газете в рубрике «Театр» появилась рецензия на этот вечер, который, как выяснилось, был повторен на следующий день:

«Прошедшие два вечера названных писателей не принесли ожидаемой от них художественной радости. Приходилось искренне пожалеть о том, что Ал. Толстой повторил в своем репертуаре себя, выступив с теми вещами, которые в его же исполнении харьковская публика слышала истекшим летом. И как бы ни расценивать замечательную по силе юмора сказку о солдате и чорте; и каким огромным достижением ни признавать для писателя «Наваждение» - все же хотелось бы послушать нечто новое от этого автора, который нам так бесконечно много обещает. Правда, Толстой прочитал еще свою древнерусскую повесть «Синица», исключительную по красоте построения. Но, во-первых, этого недостаточно, а во-вторых, "Синица" была напечатана в каком-то журнале <...> Но при всем этом, слушать Толстого, - даже и во второй раз - большое наслаждение. Характерно, что на превосходное чтение Толстого сильнее всего реагировали артисты театра г. Синельникова, в большом количестве присутствовавшие на вечерах. Настолько красива его неподражаемая «московская» дикция. А. М. Федоров прочитал отрывок из путевых впечатлений «Идол». Рассказ мало понравился публике. Лучше были приняты стихотворения...»²⁰

Сказання О. Толстого «Синица» вперше було надруковане в альманахові «Эпоха» (книга 1. – М., 1918), вдруге - на сторінках «Аргонавтов».

Ще одним із цікавих відомих авторів журналу є **Олександр Іванович Білецький** (21 жовтня (2

²⁰ЕЛЕНА ТОЛСТАЯ. Начало распыления – Одесса
<http://sites.utoronto.ca/tsq/17/tolstaya17.shtml>

листопада) 1884, Казанська губ. – 2 серпня 1961, Київ) – рос., укр. літературознавець.

У першому числі «Аргонавтів» О. Білецький видрукував свою розвідку «Литература как искусство», що в ній заперечував журнальну критику як «єдиний парламент»: «Писарев разрушал эстетику столь успешно, что к восьмидесятым годам русский средний читатель в эстетическом воспитании, конечно, уступал троглодиту. Искусство литературы не погибло от этого: но для читателя литература почти перестала существовать, как искусство». Він пише про групу молодих поетів і критиків, які «для эстетического воспитания русских читателей кое-что сделали».

Він сподівається на час, коли література нарешті стане мистецвом: «Как бы ни сложились условия нашей политической и общественной жизни в будущем – ясно одно: это будущее не явится возвращением в старую колею, хождением по старым следам. Литература будет для нас не только учительницей жизни, «кафедрой» проповедника, средством политической пропаганды. Она уже и сейчас для многих уяснилась в своей настоящей сущности: литература – искусство, наряду с живописью, музыкой, архитектурой, скульптурой и прочими».²¹

Наприкінці статті, звертаючись до представників старої традиційної школи, він емоційно викриває та виносить вирок критикам: «Поэт приносил вам образы, живые всей красотой органической жизни. Вы поспешно срывали и уборы, и кожу, и мясо, вы считали себя удовлетворенными лишь добравшись до нагого скелета и, оголив его, ликовали: вот она, сущность, *идея* произведения! Вместо живой мысли вы торопились подставить алгебраическую формулу: неужели так сладко узнать, что секрет хитро-сплетенный загадки прост, как дважды два четыре? Пожалуй, кто-нибудь из вас думал, что в этом суть эстетического наслаждения!»²²

Звертаючись до рядового читача, він пропонує йому «попробовать посчитаться с литературой, как с искусством прежде всего?»²³

У відділі критики представлена стаття **А. Шепелевського** «К дальним берегам» з тієї ж теми, що й у О. Білецького. Згадуючи сентенцію М. Добролюбова щодо естетичного смаку мас «мы не чувствуем в себе призвания воспитывать эстетический вкус массы; нам чрезвычайно скучно братья за школьную указку с тем, чтобы пространно и глубокомысленно толковать о тончайших оттенках художественности», автор висловлює позицію учасників «Аргонавтов»: «Мы, работники «Аргонавтов», будем делать именно это дело, пренебрежительно отвергаемое блестящим представителем русской реалистической критики. Мы считаем себя призванными по мере своих сил и разумения воспитывать эстетический вкус массы; нам отнюдь не скучно «пространно и глубокомысленно» толковать о тончайших оттенках художественности, ибо в проникновенном слове искусства видим мы высшую

²¹ *Аргонавти*. 1918. № 1. с. 17

²² Там само. С. 18.

²³ Там само. С. 18.

мудрость, высшую радость; готовы сказать вместе с Ницше, что оно есть «высшая цель и существенно метафизическая деятельность жизни».

Обрекаем ли мы себя на неблагоприятную роль капли, долбящей камень, сужден ли нам действительно стать воспитателями художественного вкуса окружающей нас массы, – кто знает?..»²⁴

Підсумком побіжного, первинного аналізу літературно-мистецьких матеріалів, що ввійшли до першого числа «АргонAUTов» є те, що всупереч бурхливому часу, елітарний часопис обєднав навколо себе потужне інтелектуальне коло однодумців: поетів, прозаїків, художників, теоретиків літератури і мистецтва, переважно російськомовних. «1918 год» - роман О. Толстого, який добре був обізнаний з подіями на півдні колишньої Російської імперії, художньо відтворює цю добу – добу «аргонAUTів», що в пошуках нового мистецтва, всупереч крові та хаосу, прагли краси і гармонії. Завдяки «АргонAUTам» ми заповнюємо ще одну сторінку літературно-мистецької історії Придніпров'я; вводимо до її контексту маловідомі та невідомі імена (С. Заречная, О. Прокопенко, О. Федоров); маємо нагоду познайомитися з ранньою поезією О. Красносільського, А. Палія; літературно-аналітичними розвідками О. Білецького, А. А. Шепелевського, а також офортами М. Сапожнікова...

Слідом за «АргонAUTами» маємо визнати, що мистецтво є самодостатнім і, за Ніцше, – «найвищою метою та суттєво метафізичною діяльністю життя».

І. Мазуренко, с. н. с. відділу літератури

²⁴ Там само. С. 19-22.